

Učitel a šachový velmistr Ján Markoš

Síla rozumu v bláznivé době

Síla rozumu v bláznivé době je knížka do každé domácnosti. Dvacet kapitol o kritickém myšlení lze vzít do výuky i v létě k vodě. A co teprve když máte možnost povídat si s autorem knihy Jánem Markošem – učitelem, filozofem, lektorem kritického myšlení a šachovým velmistrem. Váží každé slovo. A svou tvorbou přispívá k tomu, aby nám budoucnost nedala šachmat.

TEXT: GABRIELA JURÁNKOVÁ

Od kdy je naše doba bláznivá?

Od chvíle, kdy se podíváte do médií a uvidíte tam lidi, kteří dělají věci působící naprosto iracionálně. Dělají to dlouhodobě. A vy nerozumíte tomu, proč jsou úspěšní, proč jim to dlouhodobě prochází. Jak může politik, který nevyprodukuje dvě souvislé věty, být stále akceptovaný? Jak mohou lidé trávit deset hodin denně na sociálních sítích a považovat to za normální život?

A tak jste se rozhodl o tom napsat.

Oslovil mě Denník N. Chtěli na slovenské školy poslat příručku kritického myšlení. Ve spolupráci s Ondřejem Gažovičem jsme ji sepsali. Do rukou se dostala dvaceti tisícům slovenských studentek a studentů. Příručka byla úspěšná, takže bylo rozhodnuto, že vznikne i knížka. Ondřej dal dokonce přednost stavbě domu, a tak jsem v tom zůstal sám a knihu napsal. Ale

měl jsem i vnitřní motivaci – nabídnout ucelený text, který shrne nejen vše podivné, co se dnes v mediálním světě děje, ale pokusí se i vysvětlit, proč se to děje, jakou to má vnitřní logiku a co se s tím dá dělat. Chtěl jsem mladým lidem nabídnout pomoc, jak se zabydlet v dnešním podivném světě.

Jakého čtenáře jste si představoval? A jak knihu číst?

Nenapsal jsem přímo učebnici, i když si myslím, že se s knihou v hodinách pracovat může. Psát na Slovensku učebnici by znamenalo nechat si do textu vstoupit kontrolní orgány ministerstva a mnohdy se i značně přizpůsobit. Navíc bych ztratil tu část publika, která si učebnici kvůli špatným vzpomínkám na školu prostě nekoupí. Primárně je tedy knížka určena k tomu,

aby si ji člověk četl sám. Zároveň však každou z dvaceti kapitol lze číst samostatně, navazují na sebe jen zlehka. Mají též přijatelnou délku a týkají se vždy určitého tématu. Učitelé si tedy mohou do hodin konkrétní kapitoly vybírat a pracovat s nimi jako s učebním materiálem. Kniha je navíc plná příkladů z českého a slovenského prostředí. O každém z příkladů se dá diskutovat, rozebírat ho či kritizovat autora, že ho špatně pochopil. (smích)

V české verzi knihy je uveden váš e-mail. Už lidé reagují?

Nejvíce reakcí bylo ihned po vydání v roce 2019 na Slovensku. Paseka český překlad vydala vloni, takže dnes je těch reakcí už méně. Občas mi někdo vytkne, že neskrývám svůj názor. Knížka nemůže být nemastná neslaná, takže jsem občas někomu šlápnul na kuří oko. Ale občas napsal i někdo, kdo se určitému tématu z knížky věnuje profesionálně, a nabídl jeho rozšíření či prohloubení, což se mi vždy líbilo.

Jste Slovák, žijete v Čechách. Jak se vám to stalo?

Cherchez la femme.

A stáváte se Čechem, anebo stále žijete ve slovenském kontextu? Vnímáte, co se na Slovensku děje?

Můj život byl vždy spojený s českým i slovenským prostředím. Studoval jsem v Praze. V Čechách mám i část rodiny. Neodcházel jsem tedy ze Slovenska jako do exilu, ale spíš jsem se jen posunul v rámci prostoru, který celý pojmám jako své životní teritorium. Situaci na Slovensku velmi vnímám. Jednak proto, že se blíží volby – až budete číst tento text, bude tedy už po nich. A taky proto, že na Slovensku je to větší divočina. Jezdím tam lektorovat, píšu pro slovenské noviny. Aktivní jsem ale zároveň i v Česku.

Zákaz mobilních telefonů ve škole považuju za dobrou věc. Dokonce bych ocenil i vliv státu, aby se každý ředitel mohl opřít o zákonnou normu.

Ne že bychom se my Češi mohli nějak povyšovat, protože sami máme v rámci kritického myšlení a schopnosti propadat konspiračním spoustu másla na hlavě. Ale přesto, jak vnímáte kritické myšlení Slováků? Projeví se ve volbách, anebo bude třeba ještě mnoho učebnic?

Snažím se být apolitický. Kdybych fandil nějaké straně, těžko bych mohl obecně hovořit o kritickém myšlení. Ale mohu říct, že jako celý svět i Slovensko nese kvůli covidu a válce na bedrech výrazně větší zátěž. Lidé mají méně peněz, jsou nervóznější. U nás na Slovensku se to bohužel zkombinovalo s nešťastně fungující vládou, která ne vše vyřešila tak, jak by se mělo. A ten výsledný koktejl je poměrně nebezpečný, a proto se obávám, že volby mohou dopadnout výsledkem, který bude ohrožující pro demokratické principy slovenské společnosti. Ale zároveň musím říct, že se snažím na celospolečenský vývoj dívat jako na kontinuum, a ne jako na soutěž, která se co čtyři roky rozhodne, a my pak roky čekáme na další rozhodnutí. Myslím, že každý, byť malý čin se neztratí. Zůstává někde karmicky a pomáhá zlepšovat celou společnost. Takže pokud volby dopadnou dobře, pro Slovensko to bude skvělé. A pokud ne, tak jdeme dál a stále se budeme snažit dělat dobré věci, aby to napříště dopadlo líp.

V knize uvádíte konkrétní příklady. Zmiňujete konkrétní politiky. Reagoval někdo z nich?

Máte pravdu, zmiňuji konkrétní politiky, ale snažil jsem se to dělat vyváženě. Při psaní knihy jsem měl vypsané politické strany a dělal jsem si čárky u těch, jejichž politiky jsem zmiňoval, abych dosáhl určitého balancu.

To vážně?

Jsou totiž politici, kteří jsou snazšími terči, a to by pak člověk lehce sklouzl k jejich častějšímu uvádění. Kniha by pak vypadala tendenčně. Snahou bylo nejen ukázat to, že populisté jsou populisté. I politici, které má liberální část obyvatel tendenci vnímat jako dobré, a vzhlíží k nim proto nekriticky, mnohdy chybují. A pochopitelně Denník N má své právní oddělení, které knihu četlo. Ozval se jediný subjekt. Recesistická stránka Zomri, což je paradox. V knize je totiž kritizují za ne úplně vhodné vtipy. A stránka, která vyrostla na tom, že si dělá nevybíravou legraci z jiných, se

Ján Markoš
(1985, Banská Bystrica)

Spisovatel a lektor kritického myšlení. Vystudoval Filozofickou fakultu a Evangelickou teologickou fakultu Univerzity Karlovy v Praze. Je šachovým velmistrem, trenérem a bývalým juniorským mistrem Evropy v šachu. Jeho kniha Síla rozumu v bláznivé době s podtitulem Manuál kritického myšlení se na Slovensku stala bestsellerem.

ozvala, že se jí nelíbí, když se o ní někdo zmiňuje.

Vaše děti do vzdělávacího systému teprve nastupují, ale i tak se zeptám, zda máte konkrétní představu, jak by se kritické myšlení mělo ve školách učit? Jaká témata se nebát otvírat? Mnoho škol zůstává v obavě, že je někdo obviní, až příliš názorově sterilních. Raději neřeknou nic, než aby řekli něco špatně.

Netroufám si odpovědět systémově. Ale můžu říct, jak bych to dělal já jako lektor a bývalý učitel na gymnáziu. Kritickému myšlení je v první řadě třeba dát váhu, pojmenovat ho jako samostatnou zručnost a dát mu systematický čas ve výuce. Aby to nebyl jen nějaký přílepek, na nějž si občas vzpomene, když dětem zahlásíme: „Používejte kritické myšlení!“ – Ale za dvě minuty už jsme zase u jiného tématu. Je třeba být dále připravený, že témata týkající se kritického myšlení a mediálního vzdělávání nutně povedou k náročným debatám. Je třeba si na takovou debatu připravit dostatek času, počítat s nej-

různějšími reakcemi studentů. A taky mít připravenou reakci na situaci, kdy studentův názor bude například rasis-tický. Učitel musí být schopen vést diskusi a mít jasno v tom, co mi mladý člověk při debatě ještě říct může a co už je za hranou. Pomáhá i otevřenost učitele samotného. A pochopitelně učitelka i učitel musí být osobnost. Člověkem, který například otevře své soukromí a ukáže, že i on někdy podlehl nekritickému myšlení. A v neposlední řadě je důležité umět uvádět konkrétní příklady, které studenty zajímají, ale zároveň se vyhnout tématům, která jsou aktuálně nejžhavější. Tam totiž často emoce kritické myšlení převládají.

Ale kde brát? V knize Pořádek v hlavě, která vyšla nedávno, autoři zmiňují výsledky Watson-Glasera testu kritického myšlení, který

u studentů vychovatelství prešovské univerzity i jejich učitelů ukázal alarmující neschopnost kritického myšlení. V porovnání s Brity jsme my Češi i Slováci hodně nízko. Nabízejí se tedy dvě otázky: Čím to je? A jak pak hledat učitele, když nám prokazatelně tato schopnost chybí?

Rozdíl je právě v odlišné kultuře vztahů učitel a student. Zda jde o vztah založený na vzájemné diskusi a schopnosti provádět studenta náročnými tématy. Záleží na studentech, kteří se nebojí formulovat svůj názor, i na učitelích, kteří mají čas se názory studentů zabývat. Otevřený oboustranný dialog je totiž na britských univerzitách základem. Jenže u nás převažuje představa, že učitel zjevuje pravdu a student si ji píše a snaží se slovo od slova reprodukovat. A pokud chybuje v definici, už přichází o jedničku. Těžko pak od ta-

kového studenta očekávat kritické myšlení. Vše, co uvidí, pasivně přijme, jak byl zvyklý. Na Slovensku je na základní a střední škole typickým učitelem paní v předdůchodovém věku, která nemá příliš velký plat, vystudovala za minulého režimu a svět současných médií či sociálních sítí často nezná. To neříkám jako kritiku. Tyto kantorky jsou často skvělé, mají rády děti a svou práci dělají dobře. Jednoduše to tak je. A takoví učitelé často mají ostych vstoupit do světa moderních technologií, protože jejich žáci jsou zběhlejší. Cesta je tedy i ve vzdělávání pedagogů. Je to sice cesta nadlouho, ale asi jediná možná.

A jsou to právě moderní technologie, které aktuálně silně nasvětlují celý tento problém ve školství. Jak vy osobně vnímáte nástup umělé inteligence?

V šachu přibližně před patnácti lety převýšila umělá inteligence šachisty. Takže aktuálně máme program, který máte v mobilní aplikaci, hraje šachy výrazně lépe než kterýkoli šachista na světě. Takže to, co se nyní děje ve velkém světě, jsme my ve světě šachovém zažili už dávno. Z vládců šachovnice jsme sestoupili do pozice těch, kteří poslouchají AI. A co se stalo a nestalo? Nestalo se to, že bychom ztratili zájem o šachy nebo že by profesionálové přišli práci. Jen se změnila. Místo abychom vymýšleli, co je nejlepší, komentujeme, co si myslí stroje, že je nejlepší. O trh práce bych tedy neměl až tak velké obavy. Svět se změní, ale nebude to doba hladovějících lidí. Práce bude jiná, snad i pohodlnější. To se ostatně stalo i v době vzniku manufaktur. Co se týká vzdělání, myslím si, že je třeba vysvětlovat, že je rozdíl mezi lidskou inteligencí a vzdělaností a tím, co zvládne například Chat GPT. Stroje nemají vědomí a nikdy ho mít nebudou. Stejně jako jedna pračka nemá vědomí, ani když se spojí s tisíci dalšími pračkami. Skutečnou hrozbou je, že stroje ovládnou zlí lidé. Ale jinak to vždy bude jen velmi komplikovaný stroj. A opravdu kreativní myšlenky budou přicházet vždycky jen od lidí. A celá sféra podstatných věcí v životě lidském, jako láska, vztahy, otevřenost či kreativita, zůstane lidem. A pokud se těmto důležitým věcem budou mít lidé čas věnovat více, protože stroje za ně udělají špinavou práci, tak jen dobře.

A ve vyučování samotném?

I tady budou efekty nejen negativní, ale i kladné. Budeme muset více se

studenty mluvit, protože písemný projev může být fejknutý. A budeme muset více hledat úkoly, které ve studentech probudí člověčinu. Například v matematice se tohle děje už dávno. Je na prostý nesmysl zakazovat kalkulačky. Je na učitele, aby postavil takový příklad, aby student mohl řešit problém s kalkulačkou v ruce. Pochopitelně nemyslím prvňáčka, který se učí dva plus tři, tam je kalkulačka škodlivá. Ale k čemu je dobré zkoušet gymnazistu z násobením? Stejně tak zkoušet dnes studenta z toho, kde se narodil Jan Amos Komenský a co napsal, je nesmysl. Je třeba se ptát, jaký vliv měl na českou kulturu, proč si to myslím a jak působil v kontextu evropské vzdělanosti. To už je zajímavější.

Ve vaší knize jsem ocenila, jakým způsobem nahlížíte na lidi s tendencemi uvěřit konspiračním teoriím a dezinformacím. Je prokázáno, že inteligence tady nehraje zásadní roli. A právě vaše potřeba pochopit tuhle skupinu lidí je mi velmi sympatická. Je to podle vás klíč k uchopení celého kritického myšlení?

Je to způsob, který by si měl zvolit každý, kdo kriticky myslí. Protože pokud se rozhodnu, že tito lidé jsou špatní a hloupí a já jsem jediný chytrý, který rozumí světu, v ten moment mé kritické myšlení skončilo. Už nemám šanci se druhému člověku přiblížit, už nemůžu upravit svůj názor a oba jsme v jakési zákopové válce. Jedinou cestou je tedy přemýšlet o tom, co druhého člověka trápí. A přemýšlet, jak se přiblížit, kde sám dělám chybu v komunikaci, to je skutečně jediná cesta.

Věnujete se i závislostem. Pokud vynechám důležitost rodiny, do jaké míry by právě škola mohla či měla nabízet vzdělávání v oblasti digitální hygieny? Jak nastavit tu správnou míru, abychom nepůsobili jako dinosauri s odporem ke všemu novému, ale zároveň dokázali komunikovat míru nebezpečí, kterou technologie mohou přinášet?

V prvé řadě je třeba poznat terén. I když se do toho mnohým nechce, je třeba vědět, na jaké stránky či sítě mladí lidé v on-line světě chodí a co se tam děje. Co je pro ně tak atraktivní? Bez úvodního porozumění je celá práce složitá. Přisednout si s dítětem k počítačové hře a pokusit se pochopit, o co v ní jde, aniž bychom hodnotili. A pak klidně ukázat i vlastní slabost a zraní-

telnost. Je přece normální, že ve čtyřiceti či šedesáti už nemohu porozumět všemu, co znají a zažívají děti v on-line prostoru. To na úvod. A pak taky mluvit o tom negativním ve světě technologií a sociálních sítí. Studenti moc dobře vědí, co s nimi udělá každá notifikace, která se ozve v jejich telefonu. Lze si hravě nastavit například týden bez mobilu a pak zkoumat, co to s námi dělalo. Kromě rizika závislosti jde totiž i o čas, který jim pak chybí jinde. Šest hodin denně na mobilu znamená méně zkušeností s reálným světem, přírodou, mezilidskými vztahy. Můj kamarád, výborný šachista, zároveň hrál počítačovou hru Counter Strike. Tři roky, dvanáct hodin denně. A když skončil, hovořil o tom, jako by byl na výměnném pobytu. Ty tři roky pro něj byly dírou v reálném světě. Musím se přiznat, že sám o sobě jsem v otázce používání mobilu mladými lidmi velice přísný, protože zákaz mobilních telefonů ve škole považuju za dobrou věc. Dokonce bych ocenil i vliv státu, aby každý ředitel nemusel bojovat s veřejností a rodiči a mohl se opřít o zákonnou normu. Tak je tomu například ve Francii. A to bychom teprve viděli míru abstinence příznaků.

To teda.

Jenže je velmi náročné zaujmout v hodině, když žáci mají k dispozici mobil. Ten bude vždy zajímavější. Z vyučovacího procesu se pak stává show a souboj o pozornost. Na úkor všeho ostatního.

Jak to řešíte doma?

Mám naštěstí ještě malé děti – šest a osm let. Mobil nemají, poslouchají audioknihy a mají velice limitovaný čas na pohádky.

A jak to zvládají v kontaktu s ostatními dětmi ve škole? Musí přece vidět, že ostatní děti to mají jinak.

Hlavní nápor teprve přijde. Zatím to není až tak silné téma. Větší boje a kompromisy čekám za rok, za dva. A budeme se snažit odolávat a volný

Opravdu kreativní myšlenky budou přicházet vždy jen od lidí, ne od strojů.

Můj kamarád hrál počítačovou hru Counter Strike. Tři roky, dvanáct hodin denně. Ty roky pro něj byly dírou v reálném světě.

čas dětem formovat tak, aby se potkávaly s jinými dětmi, pro něj mobil taky není priorita. Například ve Skautu.

Plánujete Sílu rozumu II?

Materiálu je dost. Ale možná se vyplatí ještě počkat, protože to vypadá, že nový normál se ještě stále rodí a nikdo zatím přesně neví, jaký bude.

Tuhle dobu tedy vnímáte jako bláznivou. Ke které době by bylo naopak dobré se vztáhnout?

To je velmi riskantní. Máme za sebou dvě války, totalitu. Ale existovaly doby, které nastavily pro desetiletí modus vivendi, jenž se více méně neměnil. A minimálně bylo alespoň lidem v té společnosti jasné, co se děje. Dnešní doba se mění tak rychle, že ztrácíme orientaci.

Dobu asi nezpomalíme, takže jde možná spíš o přístup k ní, o hledání hodnot. To je v našich možnostech.

Samozřejmě. Ukažme si to na kouření. Když se objevily cigarety, následovalo bláznivé období. Kouřil každý, a přitom to bylo velmi škodlivé. Pak přišel boj a vyrovnávání se s nimi. Nyní máme cigarety, víme, že jsou škodlivé, regulujeme jejich používání a došli jsme k nějakému normálu. A tak je to i s bláznivou dobou. A pokud by se nyní vývoj zastavil, možná bychom se za několik desetiletí dostali k nějakému normálu. Jenže vývoj se bohužel zatím asi nezastaví. A nezbyvá než doufat, že nějaký technologický limit najdeme a vše se uklidní.

A co s tím do té doby?

Je důležité budovat vzájemnou důvěru mezi lidmi a zálibu v netechnologickém světě. Příroda, přímé mezilidské kontakty, smyslové radosti. A pokud se nám podaří zbavit se závislosti, brát si z technologií jen pozitivní věci a těžiště přenést do off-linu, mohlo by to dobře dopadnout.